

Вчитель займається не з розумовим апаратом вихованця, а з його живою особистістю. Учень має голову та серце, розум і волю. Відомості, які повідомляються йому, викликають у ньому певні почуття та певні прагнення волі. Справедливо, що знання і воля не одне й те саме, що можна, наприклад, знати, що таке справедливість, і не робити по справедливості. Проте відомості учню відомості мають сильний вплив на напрям його волі, або на його характер. ... при першій потребі вибрати певний шлях серед труднощів життя ми прямуємо в бік світліший, ми швидше обираємо те, що краще знаємо; як і взагалі ніколи ми не можемо бажати та обирати те, чого не знаємо. Відомості неясні та невизначені роблять особистість вихованця нерішучою та характер слабким⁵.

Гарний учитель вміє підтримати свій авторитет у власних очах учнів; але також він піклується і про те, щоб підтримати авторитет книги, яка є ніби інший учитель, або найближчий помічник учителя⁶. <...>

П.Юркевич
Читання про виховання. М., 1865. 100 с.

Примітки

1. Юркевич П. Читання про виховання. М., 1865. С.4.
2. Там само. С. 5.
3. Там само. С. 6.
4. Юркевич П. Читання про виховання. М., 1865. С. 54.
5. Юркевич П. Читання про виховання. М., 1865. С. 65.
6. Там само. С. 93. Як прихильник ідеї християнської гуманності, яка визначає силу добра в серці людини, педагог вірить у перетворюючу силу любові у формуванні людської особистості. Обов'язок вихователя – поважати Людину в людині, плекати неповторність, унікальність особистості.

Шевченко С.М.,
*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти,
Інституту педагогіки НАПН України,
ORCID ID iD: 0000-0002-0432-8893,
Scopus ID: 57225045332*

ЧЕЛПАНОВ ГЕОРГІЙ ІВАНОВИЧ **(1862-1936)**

психолог, логік, філософ

Народився 16 (28) квітня 1862 р. у м. Маріуполь Катеринославської губернії. Початкову освіту здобув у місцевому парафіяльному училищі, згодом навчався в Олександрівській Маріупольській гімназії, яку закінчив у 1883 р. із золотою медаллю. 1882 р. вступив на історико-філологічний факультет Новоросійського університету в Одесі, який закінчив у 1887 р. і був відряджений до Московського університету для підготовки до професорського звання, де після магістерського іспиту отримав звання приват-доцента. Від 1892 р. перейшов працювати до Київського університету Св.Володимира. Після захисту магістерської дисертації «Проблема сприйняття простору у зв'язку з ученням про апіорність і вродженість Ч.1. Уявлення про простір з точки зору

психології» став екстраординарним професором кафедри філософії. 1904 р. захистив докторську дисертацію «Проблема сприйняття простору у зв'язку з ученням про апріорність і вродженість. Уявлення про простір з точки зору гносеології» і став ординарним професором. Від 1907 р. посідав місце завідувача кафедри філософії Московського університету. 1914 р. став організатором і першим директором Московського Психологічного інституту – одного з найкращих у тогочасній Європі.

Після більшовицької революції в житті Г. Челпанова починається трагічна доба. 1923 р. його звільняють з університету і Психологічного інституту, вчений залишається без роботи, не маючи змоги ні друкувати свої праці, ні виступати з лекціями.

У науковій творчості вченого знайшли відбиток складність і суперечливість процесу виокремлення психології з філософії і набуття нею власного наукового статусу. В працях дореволюційної доби виступає як прихильник теорії психофізичного паралелізму, стверджує самостійність психології як науки, побудованої на інтроспекції, і вважає умовою її розвою синтез аналітичних і експериментальних методів. У 20-х рр виходить за межі інтроспективної психології, зосереджуючись на вивченні свідомості як феномену культури.

Г.І. Челпанов автор підручників, що неодноразово перевидавалися, для вищих і середніх навчальних закладів з психології¹, логіки² та філософії. Основна праця, що витримала 7 прижиттєвих видань, - «Введення до філософії» (сучасне перевид., 2014)³, де розкрито завдання практичної етики, до якої належать визначені ідеали виховання дитини у соціумі.

Основні праці: «Підручник психології (для гімназій і самоосвіти)» (1917 вид. 14-е), «Демократизація школи: щодо проекту Державного комітету з народної освіти» (1918), «Твори: в 4 т.: Т. 1. «Введення в філософію» (2014) та ін.

Георгій Челпанов

ПІДРУЧНИК ПСИХОЛОГІЇ (ДЛЯ ГІМНАЗІЙ І САМООСВІТИ)⁴

(уривок)

Предмет психології. Завдання психології.

Визначення психології. Термін „психологія” відбувається від грецьки х слів і означає «навчання про душу». Але так як існування душі зовсім не очевидно, то і визначення психології, як вчення про душу, для багатьох представляється неправильним. Тому в останній час пропонують інше визначення психології, саме, говорять душевних явищ або про законах душевного життя. Нам слід розібрати обидва ці визначення. Але що таке душевні явища?

Під душевними явищами потрібно розуміти наші почуття, уявлення, думки, бажання і т. п. Що ми називаємо почуттям, думками, бажанням, всякій добре знає. Кожен, хто вимовляє ці слова, вже знає, що вони позначають. Зрозуміло, що т.з. душевні явища нам безпосередньо відомі, кожен може сприйняти їх з певністю.

Але чи існує душа, і що ми розуміємо під душею? Для визнання існування душі, між іншим, є наступна підстава. Ми не можемо мислити про те чи інше почуття, про те чи інше уявлення, взагалі про те чи інше душевне явище без того, щоб у той самий час не думати про щось таке, що має почуття, уявлення. Ми не можемо уявити собі душевні

явища, як не належать нічому; ми не можемо уявити собі ні почуттів, ні думок, ні бажань, які були б нічійми. Зробити спробу уявити почуття радості, яке не належало б нічого, така спроба вам не вдасться. Ми, думаючи про думки, почуття, бажання і т.д. п., завжди уявляємо собі щось, що мислити, відчуває, має бажання і т.п. Це щось філософи називають суб'єктом, я, душею. Душа, на їхню думку, є причина душевних явищ: тільки завдяки діяльності душі, ми маємо уявлення, почуття та взагалі душевні явища. Вона є носієм, основою душевних явищ, суть виявлення душі: душа в своїй діяльності виявляти свої властивості. Дослідження природи і властивостей душі і є, по шую деяких філософів, завдання психології.

Різниця між наведеними двома визначеннями психології очевидна. По одному виразно, психологія займається послідовно-пієм психічних явищ; за іншим визначенням, психологія займається дослідженням праці душі, яка сама по собі недоступна для нашого безпосереднього пізнання, тобто. в існували душі ми не миємося переконатися з такою очевидністю, з якою ми переконуємося в тому, що існують почуття, уявлення тощо. Яке ж з цих двох визначень треба вважати правильним?

Насамперед думали, що є дві психології: психологія раціональна і психологія емпірична. Різноманітність між цими двома психологіями полягала в тому, що психологія раціональна вивчає властивості душі, саме, чи є вона щось матеріальне або нематеріальне, смертне або безсмертне тощо. п. Психологія емпірична займається слідуванням душевних явищ. Відмінність в назвах відбувалася від того, що емпірична психологія розробляється шляхом дослідження того, що дається в досвіді; раціональна ж психологія розробляється шляхом розуміння, раціональним шляхом (від латинського слова *ratio*, що значить "розум"). Розуміння означає пізнання за допомогою розуму на противагу пізнанню за посередництва досвіду. Як ми підвели вище, існування душ є умовиводом розуму. В даний час такого самостійного існування двох психологій допустити не можна. Слід визнати, що вчення про душу і вчення про душевні явища становлять дві частини однієї і тієї ж психології. Повна система психології повинна складатися із двох частин, і, саме тому умогляд і досвідчене пізнання не можуть бути повністю відокремлені один від одного. Умоглядне пізнання природи і властивостей душі без досвідченого пізнання природи душевних явищ неможливо. Тому і побудова т.п. н. раціональної психології без емпіричної неможлива. З іншого боку, и побудова емпіричної психології знаходиться до славного ступеня залежно від умогляду.

Ми в справжньому значенні викладатимемо тільки емпіричну психологію, слід, вивчатимемо природу психологічних явищ.

Предмет психології. Отже, завдання емпіричної психології полягає в визначенні законів душевних явищ. Під душевними або психічними явищами, як ми вплинули, слід розуміти наші думки, почуття, вольові рішення і т.д. п. Їх називають також: "психічні стани", "стан свідомості". Що таке стан свідомості, ми визначати не станемо: воно зрозуміле для всякого, хто пережив той чи інший психічний стан. "Бачити" що-небудь, "Чути" що-небудь, мати "почуття радості", переживати почуття страждання, прийти до якого-небудь рішення є предметом психології.

Для того, щоб особливості предмета психології зробилися для нас ясними, нам необхідно розглянути його відмінне від предмета природознавства в широкому сенсі слова, або наук про природу, тобто, іншими словами, ми повинні розглянути відмінність фізичних явищ, які становлять предмет наук про природу

Ця різниця зводиться до наступних трьох пунктів:

Психічні явища не можуть бути сприйняті і пізнавані за допомогою зовнішніх органів почуттів (очі, вуха і т. п.). Якщо я вивчаю якийсь мінерал, то всі його властивості стають для мене пізнавані за участю діяльності органів почуттів. Його форму, колір я сприймаю за допомогою ока, його твердість, шорсткість - за допомогою органу дотик і т.д. п. Для вивчення звукових, електричних явищ, теплоти, хімічних процесів і т.д. п., я мушу «підняти», «чути», доторкатися», «бачити» і т.д. п.; словом, я маю користуватися своїми органами почуттів. Таким чином, всі фізичні чи матеріальні явища я сприймаю за допомогою органів почуттів. Зовсім не те з психічними явищами. Жодного з них я не в стані сприйняти за допомогою будь-якого органу почуттів. Напр., я відчуваю "почуття образи"; я його пізнаю, я знаю його властивості, тому що я відрізняю його від всіх інших почуттів, для всякого ясно, що ото. психічне явище або стан свідомості я знаю не через посередництво будь-якого органу почуття (очі, вуха та ін.). У справжню хвилину в мене є "думка про справедливість". Я цю думку відрізняю від інших думок, але про властивості її я знаю не через посередництво якого-небудь органу почуттів. У психології прийнято цей спосіб пізнання називати самоспостереженням, пізнанням при допомозі внутрішнього досвіду на відміну від зовнішнього Досвіду, яким користуються в науках про фізичну природу.

Друга різниця між психічними явищами і фізичними полягає в тому, що в той час, як фізичні явища одночасно можуть бути доступні безпосередньому спостереженню великої кількості осіб, психічні явища безпосередньо доступні спостереженню тільки тієї особи, яка їх переживає. Наприклад, якийсь мінерал може бути одночасно спостерігаємо безліччю осіб, а почуття радості, яке я переживаю, ніхто не може спостерігати, крім мене.

Метеор, який проноситься по небом, може бути спостережений тисячами людей, моя Думка про дім доступна тільки мені.

Третя істотна відмінність між фізичними і психічними явищами або між "фізичними" і "психічними" полягає в тому, що предметам і процесам міри фізичного можуть бути приписані властивості протяжності, між тим як психічним явищам можуть бути властиві протязі. Наприклад, якщо ми візьмемо будь-який предмет наук про природу, ми завжди можемо про нього сказати, що він "великий" або "малий" що він "товстий" або "тонкий", що він знаходиться "зправа", "зліва", і т. п. Якщо ми візьмемо якийсь фізичний процес, наприклад, горіння, якусь хімічну реакцію, то ми про нього повинні сказати, що він відбувається десь у просторі. Всім предметам і процесам фізичним або матеріальним може бути приписана просторова довжина. Навпаки, якщо ми візьмемо будь-які процеси психічні, то ми побачимо, що протяжність їм у жодному випадку приписана бути не може. Наприклад, про відчуття сумніву, яке «в цю хвилину перебуває у моїй свідомості, я не можу казати, що воно має ширину, довжину, товщину і т.п.". Сама спроба застосувати властивості протяжності до психічних явищ завжди повинна закінчуватися повною невдачею. Не можна також сказати, що психічні явища відбуваються десь у просторі. Про психічні явища можна сказати, що вони відбуваються в часі: вони відбуваються одночасно або одне слідом за іншим.

Завдання психології. Ми бачили, що завдання психології полягає в визначенні законів душевного життя або законів душевних явищ. Для того, щоб це визначення було зрозумілим, нам слід розглянути, що розуміється під законом. Закон — це певний постійний зв'язок між явищами. Якщо ми, напр., вбачаємо, що між теплотою і розширенням тіл є постійний зв'язок, то ми можемо сказати, що положення тіла розширюються від теплоти є закон природи. Візьмемо в приклад один який-небудь закон, напр., Закон причинного зв'язку. Якщо між двома явищами А і В існує такий зв'язок, що поява А спричиняє собою появу В, і знищення А спричиняє собою узагальнення В, то ми говоримо, що між явищами А і В є причинний зв'язок. Установлення причинного зв'язку є одне з завдань наук про природу. Таке ж завдання і залишає і психологія, тобто. вона бажає визначити причинний зв'язок між психічними явищами. Якщо ми говоримо, що "Відчуття гіркового смаку викликає неприємне почуття", то ми встановлюємо причинний зв'язок між відомим "Відчуттям" і відомим "почуттям". У психічному житті ми помічаємо відому закономірність, тобто. іншим, підкоряючись відомим законам. Але слід зауважити, що закони, що встановлюються психологією, не володіють тією загальністю, яка властива законам фізики та хімії. Якщо ми, напр., говоримо, що кут падіння дорівнює куту відображення", то ми ніде і ніколи не допускаємо винятків з цього закону. Цей закон усі

про себе. ушляхетнюють людину", то ми цим висловлюємо закон або загальне положення, яке відрізняється далеко не загальним характером, тому що дуже часті випадки, коли науки не облагороджують людину. Таким чином, закони психологічної не відрізняються загальністю.

Допоміжним засобом для відкриття законів або загальних положень психології є опанування психічних явищ. Описуючи по можливості точніше психічні явища, ми маємо можливість об'єднувати схожі явища в один спільний клас, тобто. класифікувати психічні явища. Так як психічні явища здебільшого виявляються дуже складними явищами, то для визначення їх природи необхідно буває розкласти їх на її залишкові частини, щоб аналізувати їх. Напр., споглядання будь-якої трагедії викликає в нас складний душевний стан. Розкрити, які саме думки, почуття і т.з. входять до складу цього складного психічного явища, значить аналізувати його.

Психологія для аналізу прибігає, між іншим, до розгляду генези або походження того чи іншого психічно-чеського явища, тієї чи іншої психічної здатності». Наприклад, я бачу предмет, який знаходиться на відомому відстані від мене, я „сприймаю відстань предмета". На перший погляд здається, що ця здатність сприйняття відстані являє собою просте явище; здається, що сприйняття відстані здійснюється за допомогою одного тільки глядач наго органу. Якщо ж ми розглянемо генезис цієї здібності, то переконаємося в її складному характері. Якщо, наприклад, ми побажаємо дослідити, які властивості або в якому положенні знаходиться здатність сприйняття відстаней у дитини, то ми переконаємося в тому, що вона на відомій стадії розвитку відсутня у неї: на цій стадії дитина може тільки темне від' Світло, але не може сприймати відстані або видалення предметів. Ця здатність набувається на наступній стадії розвитку, завдяки приєднанням м'язових і дотикових заощаджень. Отже, якщо ми розглянемо генезис сприйняття відстані, то розкриється не тільки складний характер, але і на складові елементи цього відтворення. Таким чином, розгляд генези психічних здібностей дає нам можливість аналізувати їх.

Психологія та природознавство. Дуже часто кажуть, що психологія є частиною природознавства, але це твердження неправильно. Звичайно, між психологією та природознавством є деякі спільні риси. Можна, напр., сказати, що нейрологія є така вже досвідна наука, як і природознавство. Психологія, як і природознавство, ставить своїм завданням дослідження законів, явищ, Психологія, як і природознавство, ставить своєю метою точний опис явищ, але, як ми вбачали, між їх предметами є істотна відмінність, Тому не можна вважати правильним положення, що психологія є частиною природознавства.

У психології часто ставиться питання, в якому відчутті знаходяться поняття і слово один до одного, тобто, чи можуть існувати слова без понять і поняття без слів. Деякі вчені стверджували, що за допомогою понять у процесі психічного розвитку виникають спочатку слова, які спричинили виникнення ті чи інші поняття; поняття виникають завдяки мові⁵.

Розвиток мови так само сприяє розвитку понять, як і навпаки. Поняття так само не може існувати без слів, як слова не можуть існувати без понять.

Багато хто, розмірковуючи з питання про відношення між словом і поняттям і бажаючи висловитися проти тих, які визнають, що без слів не може бути понять, зазвичай стверджує те, що мислення може відбуватися і без мови. Так, наприклад, дитина задовго до виникнення у нього здібності речей може мислити. Він привітно усміхається своїм і плаче коли бачить чужих; у нього є такі процеси, як асоціація, спогади і т.п. Він здійснює розумові процеси, не володіючи здатністю мови. Точно так само можна стверджувати і щодо тварин, що вони мислять, тобто, що в них встановлюються відомі асоціативні процеси, впізнавання і т. п., між тим як вони не мають здатності мови⁶.

Мислення ж за допомогою понять про речі взагалі без слів неможливе. Врешті слово є знак мови. Поняття можуть здійснюватися тільки в тому випадку, якщо в нас в розумі є якісь замітники, знаки та головним чином слова. Здатність мислення за допомогою понять називається розумом. Вона притаманна тільки людині, тому що людина має здатність мови⁷

Навіть глухонімі, які не володіють здатністю мови, можуть мати поняття. Це цілком справедливо, але приклад з глухонімими неправильний тому, що хоча глухонімі і не користуються мовою, зате вони користуються якими-небудь іншими знаками, які є заміниками їх загальних уявлень чи понять. Відомо, що глухонімі для вираження своїх понять користуються тими чи іншими рухами руки, пальців тощо⁸.

Походження мови. З питання про походження мови в старій психології існувало дві теорії: за однією теорією, здатність мови має надчуттєве походження; за іншою теорією, мовою є результатом угоди (тобто люди домовилися позначати ті чи інші речі ними або іншими іменами).

Так як ми знаємо, що мова постійно розвивається, що у різних народів вона знаходиться на різній стадії розвитку, то найприроднішим є припущення, що вона виникає не відразу, а поступово. Завдання психології полягає в тому, щоб вказати найважливіші стадії розвитку мови.

Мова служить для вираження душевних станів. Спосіб вираження різний на різних стадіях розвитку.

На першій стадії людина виробляє відомі рухи, які мають суто рефлексивний характер; наприклад, вона видає крики болю, страждання, радості, здивування, страху і т. п. Якщо оточуючі за цими криками дізнаються, що відбуватися в його свідомості, то ці крики є знаками для вираження його душевних станів. Це перша стадія розвитку мови, коли людина може тільки виражати ті чи інші душевні стани за допомогою рухів, що мають рефлексивний характер.

На другій стадії людина намагається наслідувати звуки, які бувають пов'язані з тими або іншими зоровими уявленнями, і за допомогою цього наслідування звукам викликати зорове уявлення про ті чи інші предмети⁹. <...>.

На третій стадії зв'язок між предметом і звуком, який була в попередньому періоді, вже більше не існує, тобто для позначення предметів обираються звуки, які не знаходяться в жодному внутрішньому зв'язку з предметами, але між якими може існувати якийсь інший асоціативний зв'язок.

Цей шлях розвитку мови, який проходить людство, проходить і дитина у своєму розвитку. Дитина спочатку рефлексивно видає різні звуки, саме, крики задоволення, страждання і т. п. Між цими звуками і різними іншими психічними процесами може встановлюватися асоціація¹⁰. <...>.

Г.І.Челпанов

Підручник психології (для гімназій і самоосвіти). Вид. 14-е. М. СПб.: Т-ва В.В. Думнов, насл. бр. Салаєвих, 1917. С.132-138; 192; 194-195. 224 с.

Георгій Челпанов

ВВЕДЕННЯ ДО ФІЛОСОФІЇ (уривок)

Передмова до 1-го видання

Російською мовою є ціла низка «Вступів у філософію»:

- Паульсена;
- Вундта;
- Кюльпе;
- Єрусалима;
- Корнеліуса;
- Струве та ін.

Здавалося б, що ще одне «Вступ» є зайвим. Якщо я, однак, при такому багатстві у нас «Вступів до філософії», наважуюсь преднати до них ще одне - своє, то це впливає з мого переконання, що зазначені Введення не досягають своєї мети як введення: вони здебільшого не "вводять" у філософію. Найкраще з них – «Вступ (Введення) у філософію»

Паульсена - є власне "система" філософії, тільки зі скромності названа "Введенням". Блискуче викладене, воно знайомить головним чином з поглядами самого Паульсена, позбавлене при цьому належної об'єктивності та місцями недоступно для розуміння початківців. «Введення у філософію» Вундта аж ніяк не може бути названо Введенням: його може вивчати лише той, хто вже добре знайомий з філософією. Книга Кюльпе викладена настільки стисло, що скоріше представляє пояснення філософських термінів, ніж роз'яснення проблем. Я не буду перераховувати недоліки інших «Вступів (Введень)», саме як введень, а зауважу тільки, що спостереження за вивченням філософії серед студентів привело мене до переконання, що ми не маємо твору з філософії, яке було б «введення їм» у сенсі, т.-е. яке могло б у доступній формі познайомити початківців із основними філософськими проблемами. Відсутність такого твору є дуже серйозним пробілом у нашій літературі.

З 1895 року я читаю в Київському Університеті курс «Вступ до філософії», якому я намагався знайомити своїх слухачів із тим, які взагалі існують філософські проблеми та можливі їх вирішення. Поставивши метою сприяти заповненню щойно зазначеного пробілу, вирішив видати цей курс. Він складено за планом, який відрізняється від прийнятого в інших «Вступах». На мій погляд, найкращий спосіб початкового ознайомлення з філософією заключається у вивченні основних типів філософських теорій, запропонованих з приводу тих чи інших проблем. Для цього я здебільшого розглядаю історію та сучасний стан тієї чи іншої філософської проблеми.

Викладаючи історію філософських проблем, я плекав надію, що читач переконаний. дится у важливості вивчення історії філософії, а також у тому, що хоча історія філософії і є, за досить поширеною думкою, історія оманій, але оман у високій мірі повчальних. Я хотів переконати читача моєї книги в тому, що вивчення історії філософії є необхідною зіставною частиною філософської освіти. Філософські проблеми стають зрозумілими лише за історичному їх розгляді. З іншого боку, я старався приділити стільки ж уваги і сучасним філософським теоріям.

Мені здавалося, що не можна обмежуватися вивченням поглядів тільки тих філософів, які встигли стати «класичними». Необхідний розгляд та сучасного стану філософії При одному історичному вивченні філософії виходить уявлення, якби вона перестала розвиватися, як якщо б її розвиток закінчився ... Потрібно, щоб вивчає філософії переконався в те, що і сучасна думка привносить щось таке, чого не було у «класиків».

Можливо, ті погляди, які я захищаю у цій книзі, будуть місцями мало переконливими. Я цілком це припускаю. У книзі, подібній до цієї, дуже важко уявити свої погляди цілком обґрунтованими. Для цього потрібно набагато більше місця, ніж скільки

можна було приділити у цій книзі. Крім того, таке обґрунтування мало б на увазі інше коло читачів. Воно було б можливе лише у «системі» філософії. «Введення» переслідує зовсім не ті завдання, котрі має на увазі «система» філософії. Моє головне завдання полягало не в тому, щоб переконати читача, що мій світогляд є єдино істинним, але в тому, щоби познайомити його з основними філософськими питаннями. Дидактична важливість «Вступу» полягає саме в тому, щоб подати огляд проблем та їх можливих рішень.

Якщо комусь видається, що у моїй книзі немає повної єдності, що в ній є безліч питань, на які не дається цілком закінчених відповідей, то я зауважу, що для того, хто перебуває напередодні філософії, необхідно тільки познайомитися з тим, які існують питання і які можливі їх розв'язки, а зв'язок, цілісність, більш-менш закінчене рішення їх він має шукати згодом у системах тих філософів, яких він забажає вивчити, яких він обере своїми керівниками. «Вступ» по суті справи повинно залишити читача незадоволеним, воно має в ньому порушити жагу до філософського знання, а повного втамування спраги він повинен шукати в іншому місці.

Відсутність викладання філософії в середній школі, ненормальна постановка університетського викладання філософії роблять те, що філософські знання користуються в нас дуже малою поширеністю. Можна прямо сказати, що «філософська культура» коштуватиме в нас дуже низько. У 90-х роках серед університетській молоді панувало переконання у безумовній істинності матеріалізму, але потім матеріалізм з такою швидкістю поступився місцем вірі в ідеалізм, що є ґрунтовне побоювання, як би в найближчому не наступило захоплення якимось видом позитивізму. Єдино вірним засобом для усунення такої швидкості у зміні філософських симпатій є філософська освіта, яка дала б можливість більш свідомо ставитися до філософських питань. Для цього, між іншим, потрібні книги, які у доступній формі знайомили б із філософією.

Для вивчення цієї книги необхідне попереднє знайомство з елементами логіки та психології. Для ознайомлення з логікою та психологією рекомендуються мої підручники Психології та Логіки, для ознайомлення із загальними питаннями психології рекомендується моя книга: «Мозок та душа».

Для тих, хто хотів би детально ознайомитися з тим чи іншим питанням, я доклав показчик літератури. У ньому я вказую лише найважливіші твори з цього питання. На жаль, серед рекомендованих мною перекладних творів є такі, які перекладені дуже незадовільно. При складанні показчика мені доводилося також брати до уваги більшу або меншу доступність рекомендованих творів для розуміння викладеного. Тому в ньому часто відсутні хоч і дуже видатна, але недоступні для початківця.

Київ. 18 червня 1905 р.

Передмова до 4-го видання

У цьому виданні додано «запитання», користування якими під час вивчення, як мені здається, має сприяти більш свідомому засвоєнню досліджуваного. Опитувальник цей складений студ. В.С. Шилкарським. За що йому щиро подякую.

Челпанов та українська філософська думка¹¹

Історик української філософії Г.І. Челпанов, який народився на території теперішньої України та майже півтора десятиліття – з 1892 по 1906 рр. - викладав філософію, логіку та психологію в Київському університеті, небезпідставно відносять до тих непересічних особистостей, зусиллями яких створювалася історія академічної філософії в Україні в ХІХ – на початку ХХ століття.

Чи має життя якусь цінність? Мета життя, за загальним визнанням, є насолода, щастя, але цієї мети зовсім не досягається, тому що в житті набагато більше страждань, ніж насолод. Якщо життя не досягає своєї кінцевої мети, вона ніякої ціни немає; по суті, не жити краще, ніж жити¹².

Усе, що має окремий індивідуум, належить як йому, а й тому соціальному середовищу, де він живе. Він отримує виховання в сім'ї, розвиток у школі, розвиває мову завдяки спільному соціальному вихованню у суспільстві¹³.

Воля людини діє, визначаючись виключно лише законом, який вона сама і створює. Іншими словами, кожна наша дія, що підкоряється моральному закону, визначається розумом, який як такий діє поза емпіричною причинністю, а тому належить до надчуттєвого світу. Внаслідок цього на кожную моральну дію ми повинні дивитися, як на те, що виникає з нашої надчуттєвої думки¹⁴.

Свобода є необхідною умовою існування самого морального закону. Справді, моральний закон наказує, зобов'язує безумовно, тому виконання його велінь має бути можливим. Ми повинні бути впевнені, що існує воля, яка визначається не чуттєвими спонуканнями, а лише своїм власним уявленням закону, інакше його безумовний наказ був би просто безглуздом. Було б дуже дивно, якби закон, що дається нашим розумом, наказував би безумовно, і водночас не малося на увазі само собою, що виконання цього закону можливе. Іншими словами, це означає: ти вільний, ти можеш діяти незалежно від чуттєвих спонукань, тому що в тобі є моральний закон, який тобі наказує¹⁵.

Надмірно висока оцінка розвитку розуму проводиться протягом усього нового часу; починаючи з епохи Відродження прийнято думати, що цінність людини ґрунтується на її освіті і моральний розвиток залежить від її освіти. Цінність людини залежить від її

розуму, але й від волі; світогляд людини залежить також від її свідомості. Моральна достовірність є основою будь-якої достовірності. Останні вищі істини, з яких і заради яких людина живе і вмирає, мають підстави над науковому пізнанні, але впливають із серця, з волі. Кожен із нас вірить у себе, у своє призначення, вірить у майбутнє та прогрес, вірить у кінцеву перемогу істини, права та добра на землі. Все це речі, які не можуть бути підтверджені. Вони мають не логічну, а моральну достовірність, без них не можна було б ні діяти, ні жити. Зрештою людина завжди живе вірою, а не «знаннями»¹⁶.

Почуття єдності нашого «я» спочатку виникають просто у формі відомого почуття і як такі діють на людську свідомість. Згодом, у міру розвитку, вони стають змістом розумного мотиву, тобто людина дія в інтересах іншого, робить метою своєї свідомої діяльності. Таке перетворення чуттєвого мотиву на розумний відбувається тоді, коли «безпосередній зв'язок всіх одиничних дій з нескінченністю морального світу і розсуд, що індивідуальна воля відповідає ідеї цього зв'язку, стає ясно свідомим визначенням дії». Таким чином питання, чому індивідуум робить світову мету своєю метою, вирішується так, що це не тільки продукт яких-небудь роздумів. Ця мета вже спочатку властива індивідуальній волі, але з розвитком свідомості воля може навмисно віддати себе на служіння спільному духовному життю людства, яке становить частину світового життя¹⁷.

Г.І.Челпанов

Введення до філософії. Твори: в 4 т. Т. 1. Серія «Антологія української думки». Ред. Мозгова Н. Г., Волков А. Г., авт. вступ. ст. Манжура В. І. Київ: НПУ; Мелітополь: МГПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 405 с.

Примітки

1. Челпанов Г. Посібник з психології. 15-е вид. М., 1919. (Челпанов Г. Учебник психологии. 15-е изд. М., 1919.).
2. Челпанов Г. Підручник логіки. 10-е вид. М., 1918. (Челпанов Г. Учебник логики. 10-е изд. М., 1918.).
3. Г.І. Челпанов. Твори: в 4 т. Введення до філософії. Т. 1. Серія «Антологія української думки». Ред. Мозгова Н. Г., Волков А. Г., авт. вступ. ст. Манжура В. І. Київ: НПУ; Мелітополь: МГПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 405 с.
4. Текст перекладено, осучаснено, підготовлено канд.пед.н., с.н.с. С. Шевченко.
5. Челпанов Г.І. Підручник психології (для гімназій і самоосвіти). Вид. 14-е. М. СПб.: Т-ва В.В. Думнов, насл. бр. Салаєвих, 1917. С.132.
6. Там само. С. 133-134.
7. Там само. С.135.
8. Челпанов Г.І. Підручник психології (для гімназій і самоосвіти). Вид. 14-е. М. СПб.: Т-ва В.В. Думнов, насл. бр. Салаєвих, 1917. С.137-138.
9. Там само. С.192.
10. Челпанов Г.І. Підручник психології (для гімназій і самоосвіти). Вид. 14-е. М. СПб.: Т-ва В.В. Думнов, насл. бр. Салаєвих, 1917. С. 194-195.

11. Челпанов Г.І. Твори: в 4 т. Введення в філософію. Т. 1. Серія «Антологія української думки». Ред. Мозговая Н. Г., Волков А. Г., авт. вступ. ст. Манжура В. І. Київ: НПУ; Мелітополь: МГПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 405 с.
12. Там само. С. 7.
13. Там само. С. 8.
14. Там само. С. 237. Здатність волі підкорятися лише моральному закону називається автономією волі; підпорядкування ж волі чомусь зовнішньому, наприклад, уявленню щастя тощо, називається гетерономією волі.
15. Там само. С. 282-283.
16. Челпанов Г.І. Твори: в 4 т. Введення до філософії. Т. 1. Серія «Антологія української думки». Ред. Мозговая Н. Г., Волков А. Г., авт. вступ. ст. Манжура В. І. Київ: НПУ; Мелітополь: МГПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. С. 297.
17. Там само. С. 351.

Шевченко С.М.,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти,
Інституту педагогіки НАПН України,
ORCID ID iD: 0000-0002-0432-8893,
Scopus ID: 57225045332*

**ШЕВЧЕНКО ТАРАС ГРИГОРОВИЧ
(1814-1861)**

Великий поет, художник, гуманіст, культурно-громадський діяч,
поборник української національної ідеї

Народився 9 березня 1814 р. в с. Моринці Звенигородський р-н, Черкаської обл. в сім'ї селянина-кріпака, рано залишився сиротою. Восьмирічного тараса батько віддав у науку до дяка-вчителя, де хлопець за 2 роки вивчив граматику, часослов, псалтир. 1832 р. був відданий у навчання до «різних живописних справ цехового майстра» В.Ширяєва в С.-Петербурзі. Після закінчення академії (1845) отримав звання «вільного художника», повернувся в Україну, де працював у київській археографічній комісії.

1846 р. вступив до таємної політичної організації - Кирило-Мефодіївського товариства. За антиурядову діяльність у 1847 р. був заарештований, звинувачений у непокорі владі та «відданий у солдати» із засланням в Оренбурзьку фортецю (на 10 років) із заборотою писати та малювати. Після повернення із заслання (1859) жив у С.-Петербурзі, оскільки постійно проживати в Україні йому було заборонено.

Тарас Шевченко - основоположник не лише нової української літератури, а й критичного реалізму в образотворчому мистецтві. Поет мріяв про незалежну суверенну українську державу де шанують мову, культуру та історію народу. Автор понад тисячі мистецьких творів (втрачено понад 160 його творів). 1860 р. було офіційно визнано його успіхи в живописі: йому присвоїли звання академіка. Десятирічне заслання призвели до передчасної смерті Т.Шевченка

Помер 26 лютого (за новим стилем 10 березня) 1861 р.

Тарас Григорович Шевченко вважав, що український народ має всі підстави для формування своєї самостійної держави й культури. Поет доводить, що справжня освіченість, повага й любов до культури інших народів можливі тільки тоді, коли людина залишається на рідному ґрунті, поважає, знає культуру, мову свого власного народу.

Праці: «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» (1845), «Малий кобзар», «Іван Підкова (В.І. Штернбергу)», «Н. Маркевичу» (1911) та багато ін.